

## ضرورت شکل‌گیری گفتمان مقاومت در راه نیل به تمدن اسلامی

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)

سید مجتبی حسینی<sup>۱</sup>، حامد عامری گلستانی<sup>۲</sup>، بهرام یوسفی<sup>۳</sup>، فریدون اکبرزاده<sup>۴</sup>

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۱

### چکیده:

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ آغاز هژمونی گفتمانی جدید در قالب دین در جهان معاصر بود که توانست دیدگاه جامعه ایران را به دو مقوله حکومت دینی و نگاه به آینده تغییر دهد و گفتمانی را تحت عنوان گفتمان انقلاب اسلامی جایگزین گفتمان‌های گذشته نماید. این گفتمان، حرکتی نو به سمت تمدن نوین اسلامی افقی جدیدی نه تنها در ایران بلکه در اکثر کشورهای اسلامی و در عرصه بین‌الملل به وجود آورد. لیکن گفتمان انقلاب اسلامی در این راه همواره با خرده گفتمان‌هایی در درون خود مواجه بود که بر سرعت این حرکت تأثیر مستقیم داشته اند لذا این ضرورت همواره وجود داشته که در راه نیل به تمدن اسلامی باید خرده گفتمانی به عنوان عامل شتاب دهنده درون گفتمان انقلاب اسلامی شکل بگیرد که به نظر می‌رسد این ویژگی در گفتمان مقاومت وجود دارد. لذا سوال اصلی اینجاست که این گفتمان باید دارای چه خصوصیتی باشد تا بتواند نظام اسلامی را به سمت تمدن نوین اسلامی با سرعت هرچه بیشتر سوق دهد. این مقاله با استفاده از روش تحلیل گفتمان لاکلا و موف و تاکیدات مقام معظم رهبری بر مقوله اهمیت گفتمان سازی بارداختن به ویژگی‌های گفتمان مقاومت قصد دارد گفتمان مذکور را از ضروریات نیل به تمدن نوین اسلامی معرفی نماید.

**واژگان اصلی:** گفتمان مقاومت، تمدن، تمدن نوین اسلامی، تحلیل گفتمان، جمهوری اسلامی ایران، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. گروه علوم سیاسی، واحد بین‌المللی خرمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، خرمشهر، ایران

۲. گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران (نویسنده مسئول) hamed.ameri@gmail.com

۳. گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

۴. گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

## مقدمه

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، آغازِ گفتمانی جدید در عرصهٔ جهانی بود. گفتمانی که با دال مرکزی اسلام فقهاتی پا به عرصهٔ ادبیات سیاسی جهان گذاشت و بار دیگر زمزمه‌های حکومت دینی را در میان نظام‌های سیاسی جهان مطرح نمود. گفتمانی برآمده از تفکر اسلام شیعی، که با غلبه بر نظام کهنهٔ شاهنشاهی و با بهره‌گیری از روش‌های نوین دموکراسی، نظام جمهوری اسلامی ایران را پایه‌گذاری نمود. تحوکی که امام خمینی (ره) به وجود آوردند، تحوکی در نگاه به دین بود. مردم، دین را، تنها وسیله‌ای برای مسائل شخصی، مسائل عبادی، حداکثر احوال شخصی می‌دانستند، فقط برای همین مسئلهٔ نماز، روزه، و وظایف مالی و ازدواج و طلاق، در همین حدود، دین را، وظیفهٔ دین و مسئولیت دین و رسالت دین را محدود به این چیزها می‌دانستند. امام برای دین، رسالت نظام‌سازی و تمدن‌سازی و جامعه‌سازی و انسان‌سازی و مانند این‌ها تعریف کردند و همین باعث شد مردم نگاهشان به دین به کلی متحوک شود.

از دیدگاه مقام معظم رهبری «در آن دورانی که نهضت شروع شد و امام (ره) وارد میدان شدند، با همهٔ شعارهایی که حالا بعضی از احزاب و بعضی و از گروه‌ها و گروهک‌ها میدادند، که خیلی محدود و کوچک هم بودند، در نگاه مردم آینده‌ای دیده نمی‌شد. یعنی مردم یک افق و آینده‌ای در مقابل چشم نداشتند. این تبدیل شد به ایجاد تمدن نوین اسلامی. یعنی شما امروز به ملت ایران نگاه کنید، مردم دنبال این هستند که تمدن نوین اسلامی را تشکیل بدهند و به وجود بیاورند. اتحاد عظیم اسلامی را به وجود بیاورند، امت اسلامی را تشکیل بدهند. نگاه عامهٔ مردم، تودهٔ مردم این است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۳/۱۴)

از دیدگاه ایشان «این نظام جدید با شعار نه شرقی نه غربی در عالم سیاست وارد شد و این موضوع دشمنی دو بلوک شرق و غرب را با نظام جمهوری اسلامی از همان ابتدا برانگیخت که نمونهٔ سخت این دشمنی را در ۸ سال جنگ تحمیلی شاهد بودیم. پس از پایان جنگ سرد اسلام به عمده‌ترین دگر هویتی بلوک غرب بدل گردید و ایران به عنوان ام‌القرای جهان اسلام به‌عنوان محور شرارت از سوی آمریکا نام گرفت لذا جمهوری اسلامی هیچ‌گاه از حرکت باز نایستاد و با هدف نیل به سمت تمدن نوین اسلامی شروع به حرکت خود ادامه داد و در این مسیر علاوه بر موانع و دشمنی‌های خارجی با برخی از موانع داخلی نیز مواجه گردید از جمله تغییر دولت‌ها در نظام جمهوری سبب گردید تا برخی از خرده‌گفتمان‌های سیاسی در درون گفتمان انقلاب اسلامی شروع به شکل‌گیری نمایند و این امر سبب شد تا مسیر حرکت انقلاب در راه نیل به تمدن نوین اسلامی با

فراز و نشیب‌هایی در داخل کشور مواجه گردد، لذا وقتی مسیر حرکت کشور را و انقلاب را از نوزدهم دی تا امروز نگاه می‌کنیم، [می‌بینیم] حداقل ده‌ها برابر، شاید بشود گفت صدها برابر کشور ما قوام و استحکام و عمق و پختگی پیدا کرده، تجربه به دست آورده، بر خیلی از موانع غلبه پیدا کرده‌ایم. هدف هم ایجاد تمدن نوین اسلامی است. این هدف نهایی ما است. ممکن است یک نسل به این هدف نرسد، اما این راه ادامه خواهد داشت. لذا ضروری است در میان خرده‌گفتمان‌های شکل گرفته در انقلاب اسلامی تاکنون خرده‌گفتمانی جامع‌تر تعریف گردد تا بتواند جمهوری اسلامی ایران را به سمت ساخت تمدن نوین اسلامی سوق دهد تمدن اسلامی که به معنای کشورگشایی نیست بلکه به معنای تأثیر پذیرفتن فکری ملت‌ها از اسلام است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۲/۰۶)

بر اساس آنچه در این مقاله از آن تحت عنوان «گفتمان مقاومت» یاد می‌کنیم «گفتمانی که به‌وجود آورنده دولت مقاومت است دولتی که با فلان سازمان مقاومت فرق دارد، با فلان جریان مقاومت در فلان کشور فرق دارد، با فلان شخصیت مقاومت فرق دارد... دولت مقاومت سیاست دارد، اقتصاد دارد، نیروی مسلح دارد، حرکات بین‌المللی دارد، منطقه نفوذ وسیع در درون کشور و بیرون کشور دارد و با هیچ عنصر مقاومت دیگری قابل مقایسه نیست. دولتی که در موضع اقتدار قرار می‌گیرد نه اهل تجاوز است، نه اهل سلطه‌طلبی و دست‌اندازی به ملت‌ها و کشورها است، نه اهل فرو رفتن در لاک دفاعی و موضع انفعال است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۲/۲۰)

بر مبنای سخنان مقام معظم رهبری، که محور اصلی این مقاله است، سؤال اصلی این خواهد بود که: «این گفتمان باید دارای چه خصوصاتی باشد تا بتواند نظام اسلامی را به سمت تمدن نوین اسلامی با سرعت هر چه بیشتر سوق دهد؟» این پژوهش، با پاسخ به این سؤال با روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه و ضرورت گفتمان‌سازی از دیدگاه مقام معظم رهبری به دنبال اثبات این فرضیه است که «در راه رسیدن به تمدن نوین اسلامی شکل‌گیری گفتمان مقاومت ضرورت دارد.»

#### ۱. پیشینه

در زمینه گفتمان مقاومت تاکنون پژوهش‌های زیادی صورت گرفته است که می‌توان به مقالات مطلبی و دیگران (۱۳۹۷)، آسوده و رفیع (۱۳۹۸) و (زارعی، ۱۳۹۸)، اخوان و تاجیک (۱۳۹۹)، صالح اصفهانی و دیگران (۱۳۹۹)، لکزایی (۱۳۹۹)، انصاری بارده و جاودانی مقدم (۱۴۰۰) اشاره کرد. لیکن اکثر موارد کار شده در گفتمان مقاومت جنبه بین‌المللی داشته و به ویژگی‌ها و تحلیل این

گفتمان در خارج از مرزهای جمهوری اسلامی اشاره داشته و با مقاومت به عنوان پدیده‌ای انفعالی برخورد نموده‌اند. افتخاری و حکیمی (۱۳۹۹)، به «مختصات الگوی مقاومت اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری» پرداخته‌اند. مهدی‌پور (۱۳۹۸)، در پژوهشی به «مدل مفهومی مقاومت» در اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته، هم‌او، در پژوهشی دیگر مهدی‌پور (۱۳۹۹)، به «راهبرد مقاومت» در اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته است. فرجی و دیگران (۱۳۹۹)، به «راهبرد مقاومت فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در اندیشه و عمل» مقام معظم رهبری پرداخته‌اند. در حالی که مقاومت در این مقاله امری است کنش‌گر و داخلی که نگاهی جدید را به گفتمان مقاومت پدیدار می‌نماید.

## ۲. مبانی مفهومی

### تمدن نوین اسلامی

دهخدا تمدن را تخلق به اخلاق اهل شهر و انتقال از خشونت، در شهر باش کردن، و انتظام شهر نمودن و اهل حرفه، اقامت کردن در شهر و شهر نشینی معنا می‌کند. (دهخدا، ۱۳۷۳، ۶۰۹-۶۱۱) دکتر معین نیز در معنی تمدن آن را شهرنشینی، همکاری مردم جامعه برای ترقی و پیشرفت معنا می‌کند (معین، ۱۳۹۱، ۱۱-۳۹) اما تمدن در اصطلاح، عبارت است از مجموعه دستاوردهای مادی و معنوی، که حاصل تعالی فرهنگی و نظم اجتماعی است تمدن اسلامی نیز تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام باشد. این تمدن، با اساس نگرش توحیدی و مجموعه‌ای از ساخته‌ها و اندوخته‌های معنوی و مادی است که، انسان را به سوی سعادت و کمال سوق می‌دهد. (زمانی محجوب، ۱۳۹۵)

تمدن اسلامی مانند هر پدیده انسانی، فراز و نشیب داشته است. در دوره‌ای از تاریخ (قرن سوم تا ششم هجری)، تمدن اسلامی خوش درخشید و مسلمانان در عرصه‌های مختلف علمی، فرهنگی و ... پیشرو بودند. موج عظیمی از تمدن و فرهنگ به وسیله ملتی گمنام در جهان پدید آمد که بیشتر سرزمین‌های آباد آن روز را تحت نفوذ خود گرفت و چنان اثری از خود به جای گذاشت که تأثیر و عظمت آن در فلسفه و تاریخ و طب و حکمت و ... باقی ماند (قربانی، ۱۳۷۶) اما با سپری شدن این عصر زرین فرهنگ اسلامی، حرکت تمدن مسلمانان از قرن هفتم هجری به جز مقطعی در قرن دهم هجری، از نقطه اوج و اعتلای خود فاصله گرفت و به تدریج شعله‌های تمدن اسلامی فرو نشست، تا اندازه‌ای که در قرن دوازدهم و سیزدهم هجری رو به افول نهاد. اندیشمندان معاصر جهان اسلام،

درباره عقب‌ماندگی مسلمانان و افول تمدن اسلامی واکنش‌های گوناگونی نشان دادند و هر یک با طرح نظریه‌هایی مانند نظریه بازگشت، احیاء و ... درصدد ایجاد تمدن نوین اسلامی برآمدند. (زمانی محجوب، ۱۳۹۵) لیکن این امر محقق نگردید.

تمدن نوین اسلامی اصطلاحی است که در کلام و اندیشه رهبر انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه‌ای، ظهور و بروز یافته است. از دیدگاه ایشان، «تمدن نوین اسلامی پیشرفتی همه‌جانبه است که علاوه بر تأمین نیازهای مادی انسان‌ها، نیازهای معنوی ایشان را نیز تأمین می‌نماید.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۲۳ / ۷ / ۱۳۹۱) با بررسی بیانات مقام معظم رهبری در مورد تمدن اسلامی این موضوع مشخص می‌شود که، تمدن اسلامی بر ارکان چهارگانه استوار است که عبارتند از: «دین» و «جامعه»، «عقلانیت» «علم و اخلاق» که به منظور تحقق تمدن اسلامی با ارکان چهارگانه فوق، طی مراحل پنج‌گانه یک انقلاب اسلامی، در نظام اسلامی دولت اسلامی جامعه اسلامی و پنج تمدن اسلامی در سطح امت اسلامی و پس از آن در عرصه جهانی ظهور می‌نماید. مراحل انقلاب اسلامی و نظام اسلامی پشت سر گذاشته شده است و اکنون در مرحله دولت اسلامی قرار گرفته، که لازمه آن اسلامی شدن دولت و اسلامی شدن روش و منش دولت مردان است. مرحله جامعه اسلامی، مرحله برنامه‌ریزی برای تحقق همه‌جانبه جامعه اسلامی است. با ایجاد جامعه اسلامی، انقلاب اسلامی می‌تواند همچون الگوی پیش‌روی جهانیان، به‌ویژه جهان اسلام، قرار گرفته و شکل‌گیری تمدن اسلامی از همین نقطه آغاز می‌گردد. (صمدی میارکلابی، ۱۳۹۵) ویژگی دیگر تمدن اسلامی، جهانی بودن آن است. تمدن اسلامی در عین پذیرش فرهنگ و تمدن ملل مختلف، نه تمدن ناسیونالیستی است و نه به هويت ملي انسان‌ها بی‌تفاوت است، بلکه ضمن پذیرش هويت ملت‌ها، اقوام و قبایل، بر لزوم تعامل فرهنگی و گفت‌وگوی میان ملت‌ها تأکید می‌ورزد. (زمانی محجوب، ۱۳۹۵)

در واقع هدف از تشکیل تمدن اسلامی را در این کلام رهبر معظم انقلاب می‌توان جست‌وجو نمود: «هدف ایجاد یک حاکمیت اسلامی است که بتواند جامعه را به جامعه مورد نظر و آرمانی اسلام تبدیل بکند ما دنبال این هستیم دیگر ما می‌خواهیم کشور خودمان در درجه اول...کشوری بشود که به آن خطوط آرمانی اسلام برسد که این خطوط آرمانی یک چیز مطلوب و شیرینی برای هر انسان متفکری است یعنی هر کس که بنشیند فکر کند مطالعه کند از این وضع آرمانی جامعه اسلامی لذت می‌برد. جامعه‌ای که در آن هم علم هست هم پیشرفت هست هم عزت است، هم عدالت هست. هم قدرت مقابله با امواج جهانی هست، هم ثروت هست یک تصویر اینجوری ما به این می‌گوییم تمدن

نوین اسلامی می‌خواهیم کشورمان به اینجا برسد.» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴)

### مقاومت

در فرهنگ فارسی معین مقاومت به صورت ذیل تعریف گردیده است. مقاومت در لغت، به معنای ایستادگی، برابری، مقابلی، پافشاری، استقامت، پایداری است. (دهخدا، ذیل مقاومت) مفهوم اصطلاحی نیز از مفهوم لغوی آن فاصله نگرفته است و همین معنا را در حوزه‌های مختلف به کار برده‌اند. در واقع می‌توان دو ویژگی اساسی برای مقاومت بیان کرد:

۱. حتماً باید کنشی به وقوع بپیوندد تا مقاومت به منصفه ظهور رسد. از این ویژگی ممکن است این‌گونه برداشت شود که بنابراین، مقاومت ماهیتی انفعالی دارد، اما باید دانست که الزاماً به مفهوم انفعال نیست، بلکه می‌تواند رفتاری فعالانه و لو کلامی، شناختی یا فیزیکی باشد. بنابراین، مقاومت ممکن است به دلیل وجود شرایط خاص یا اقدامات اولیه باشد، اما راهبردها و تاکتیک‌های آن می‌تواند فعالانه باشد و ابتکار عمل در اختیار مقاومت کننده باشد.
۲. مقاومت به سبب وجود دست کمی از تضاد با وضع موجود است. این تضاد در قالب مخالفت، نفی، تغییر اجتماعی، تناقض، مقابله، به چالش کشیدن یا تخریب و اختلال بیان می‌شود.

### ویژگی‌های مقاومت

۱. اول آنکه حتماً باید کنشی به وقوع بپیوندد تا مقاومت به منصفه ظهور رسد.
۲. دومین ویژگی، وجود دست کمی از تضاد با وضع موجود است.
۳. خصیصه سوم، یعنی ماهیت متعامل مقاومت است.
۴. چهارم آنکه زندگی روزمره به عنوان عرصه بروز و نمود اعمال قدرت و تضاد از پتانسیل‌های بالقوه‌ای برای مقاومت برخوردار است. (شفیعی، ۱۳۹۳، ۱۷۵-۱۷۶)

### تعریف مقاومت در این پژوهش

در این پژوهش، هدف از بیان واژه مقاومت، یک عمل فعالانه در عرصه داخلی است. در واقع در این پژوهش، مقاومت از اصول اولیه زندگی بشری است که انسان بدون بهره‌مندی از آن هرگز قادر به زندگی نخواهد بود. قرآن آن را واجب شرعی و ضرورت بشری می‌داند که فقدان آن، موجب فساد در زمین خواهد شد. مقاومت، سیاست و سلوکی ممتد است و نه حادثه یا لحظه، بلکه کاری تمدنی و فراگیر و مستمر و متکامل و مستقل در رویارویی با مبارزه‌طلبی‌ها، دشمنی‌ها و تجاوزگری‌ها یا هر چیز دیگری است که برهم‌زننده تعادل و توازن باشد. (میرقادری، ۱۳۹۱، ۷۰) بر این اساس

مقاومت، بر کلیه عکس‌العمل‌هایی اطلاق می‌گردد که ممکن است به شکل تدابیر اجرایی و بازدارنده باشد و گروه یا سازمان یا فردی در رویارویی با تهدیدها و خطرها و تجاوزهای خارجی یا داخلی با آن روبه‌رو می‌شود. در این پژوهش، به مفهوم مقاومت از زاویه‌ی جدیدی نگریسته شده است. شاید همه‌ی افرادی که با مفهوم مقاومت آشنایی دارند، این واژه را در جبهه‌ی مقاومت در موضوعات خارج از مرزها و با نگاه به گروه‌های مقاومت فعال در منطقه تحلیل نمایند. لیکن نگاه این پژوهش، نگاهی نرم داخلی است که در واقع پیش‌نیاز و تکمیل‌کننده و شاید به تعبیر بهتر نیروی محرک ای جبهه مقاومت اسلامی باشد. در عین حال، این پژوهش به مفهوم «مقاومت‌گرایی اسلامی» نیز توجه دارد، در معنا که «گروه‌های مختلف اسلامی درصد آن هستند تا از حاشیه به سوی مرکز تغییر مکان دهند. به عبارت دیگر، مقاومت‌گرایی اسلامی مبنای حرکت به سوی تغییر وضع موجود را فراهم می‌سازد. این امر به معنای تلاش برای بازسازی هویت از دست رفته می‌باشد. روندی که فقط از طریق مقاومت‌گرایی حاصل می‌شود.» (اسدی، ۱۳۹۶)

### ۳. روش: گفتمان

اصطلاح گفتمان برای *discourse* به کار می‌رود. از جمله معادل‌های این واژه در زبان فارسی، «گفتار»، «نطق»، «خطاب» و «سخن» است، اما علی‌رغم کاربرد زیاد آن توافق چندانی در مورد فضا و سپهر معنایی آن وجود ندارد، زیرا مفهوم گفتمان در بسیاری از رشته‌ها و رهیافت‌ها از زبان گرفته تا ادبیات و فلسفه و سیاست مورد استفاده قرار گرفته و همین امر باعث پیچیدگی و ابهام معنایی آن شده است. (اخوان کاظمی، ۱۳۹۱، ۳) گفتمان، اغلب با مفهوم دیگری همراه است، و آن هم گفت‌وگو است. گفت‌وگو یا هم‌پرسه شرط مقدماتی هر گفتمان به‌شمار می‌رود. هر نوع گفتار، کلام و نوشتار، جریانی اجتماعی محسوب می‌شوند، به عبارت دیگر دارای سرشت، ماهیت و ساختار اجتماعی هستند. گفتمان‌ها حسب مکان و زمان تفاوت می‌کنند. نکته مهم درباره‌ی گفتمان این است که، مقوله‌ی گفتمان امکان ظهور و ایجاد رشته‌ها و نهادهایی را فراهم می‌سازد که به تقویت و توزیع آن می‌پردازند. (مکدانل، ۱۳۸۰، ۴۰)

گفتمان، زبانی است که به کار گرفته شده و به رویدادی مربوط است. در عین حال، گفتمان یک «عملکرد زبانی» نیز هست و مجموعه‌ای از قواعد و آیین‌ها را برای شکل بخشیدن به اشیا، کلام و موضوع‌ها به کار می‌گیرد. بنابراین، گفتمان به نحوه‌ای سخن گفتن درباره‌ی جهان بدل می‌شود، این طرز

سخن گفتن، حالت انفعالی یا کنش‌پذیر ندارد. به عبارتی گفتمان‌ها صرفاً بازتاب واقعیت نیستند بلکه خود، معنا ساز هستند و ذهنیت‌ها در بستر آن‌ها شکل می‌گیرند. تحلیل گفتمان تمرکز خود را بر مطالعه متون و طرز صحبت کردن قرار می‌دهد و آن را در ارتباط با عمل اجتماعی بررسی می‌کند. لذا در اینجا «گفتمان» یک متن اجتماعی محسوب می‌شود. (معینی علمداری، ۱۳۸۳، ۹۹) این نکته را باید در نظر داشت که، مفاهیم تا حد زیادی در درون گفتمان‌های متضاد بار معنایی پیدا می‌کنند و نه در درون یک زبان عام و مشترک. (مک‌دانل، ۱۳۸۰، ۱۲۵) این تضادها، بیش از هر چیز، تضادهایی هستند که از اجتماع بر آمده و زمینه‌های تغییر گفتمانی به گفتمان دیگر را فراهم می‌سازد.

مفهوم گفتمان، قلمرو وسیع دارد و به ناگزیر سازوکارهایی که هر تحلیلی استخدام می‌کند، به اعتبار طبیعت «گفتمان» موضوع تحقیق، ویژگی‌های خاصی دارد که موجب گزینش شیوه‌ای خاص از بین شیوه‌های متعدد «تحلیل گفتمان» می‌شود. (فیرحی، ۱۳۸۷، ۵۳) باید توجه داشت «که گفتمان به معنای ایدئولوژی در مفهوم خاص و سنتی آن نیست. یعنی گفتمان را نباید به مثابه تجمع و انباشت یک سلسله اندیشه‌ها تلقی کرد که تحت تأثیر و هدایت آن‌ها بازیگران عرصه سیاست جمعی سازمان یافته خود را توجیه می‌کنند. در عین حال مفهوم گفتمان گسترده و وسیعی از رویه‌های سیاسی و اجتماعی مانند نهادها، سازمان‌ها و جز این‌ها را در بر می‌گیرد.» (کازمی، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۹) این، گفتمان‌ها هستند که روندها، و تحولات را شکل می‌دهند، این نکته در تحلیل گفتمان می‌بایست مورد توجه قرار گیرد. «تحلیل‌گر گفتمان به بررسی راه‌هایی می‌پردازد که در آن ساختارهای معانی، نحوه خاصی از عمل را ممکن می‌سازد. برای این کار تحلیل‌گر سعی در درک چگونگی تولید، کارکرد و تحول گفتمان‌هایی می‌کند که فعالیت‌های کارگزاران اجتماعی را ساخت می‌دهند... تحلیل گفتمان در معنای فنی تر خود به مجموعه‌ای بی طرف از ابزارهای روش‌شناسی برای تحلیل کلام‌ها، نوشته‌ها، مصاحبه‌ها، مباحثات و غیره اشاره دارد.» (مارش واستوکر، ۱۳۸۷، ۱۶۹) «گفتمان‌ها با توجه به انواع نهادها و کاربست‌های اجتماعی مختلفی که در آن شکل می‌گیرند و نیز با توجه به موقعیت، جایگاه و شأن افرادی که صحبت می‌کنند، یا می‌نویسند و کسانی که مخاطب آنان هستند، فرق می‌کنند. بنابراین زمینه و بستر گفتمان، جریانی همگن، واحد و یک‌دست نیست.» (مک‌دانل، ۱۳۸۰، ۵۶)

همچنین، گفتمان به مجموعه باورها و منطق فکری حاکم بر زمان و مکان خاصی اطلاق می‌شود که رفتار بازیگران را تحت تأثیر قرار داده، مفاهیم و معانی در داخل آن بازتولید، تقویت و یا طرد می‌شوند. جهان اجتماعی، ذاتاً بی‌شکل و بی‌محتواست و به وسیله گفتمان‌های مسلط در هر عصری، معنا



و شکل خاصی می‌گیرد. (بشیریه، ۱۳۷۸، ۱۱) در واقع گفتمان‌ها هویت یک موضوع نیستند، بلکه شکل‌دهنده یک نظام و تحولات سیاسی اجتماعی و فکری آن می‌باشند. لذا گفتمان‌ها می‌تواند هم در حفظ وضع موجود و هم در تغییر آن تأثیر داشته باشد. پس به‌نوعی برای ساخت جامعه و یا برای شکستن ساخت موجود می‌توان از گفتمان استفاده کرد. (کاظمی، ۱۳۷۹، ۲۱۱-۲۱۲) و این امر در ساخت یک تمدن از ضروریات، محسوب می‌شود در واقع تحولاتی که منجر به ساخت یک تمدن می‌شود بر مبنای گفتمان تعیین شده و در بستر آن گفتمان شکل می‌گیرد.

گفتمان را می‌توان «یکی از ابزارهای مؤثر برای درک ویژگی‌های کلامی و بیانی روابط میان افراد دانست». لذا روش تحلیل گفتمان «حول محور چگونگی دلالت الفاظ بر معنی ذهن و آزاد ساختن فکر و بیان از همه نوع مفاهیمی است که مانع معرفت علمی‌اند. روش تحلیل گفتمان، برای خارج ساختن مفاهیم متعالی ذهن از پرده ابهام به‌کار می‌رود. هدف اساسی این روش، تلاش برای ریشه‌یابی ظهور اندیشه‌هایی است که مولد مفاهیم خاصی هستند و با مناسبات موجود در جهان گفتمانی در مقام چالش بر می‌آیند. پس زبان، معرفت ساخت اندیشه است و رابطه بین زبان و اندیشه ممکن است یک‌طرفه یا دوطرفه باشد. تحلیل گفتمان به تحلیل متن محدود نمی‌شود، بلکه از یک طرف روابط بین متن و گفتار و از طرف دیگر بافت‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و ادراکی آن‌ها را نیز در بر می‌گیرد. واژه‌ها، بندها و دیگر عبارات متنی ممکن است در بر دارنده مفاهیم یا گزاره‌هایی باشند که از طریق آگاهی یا اطلاعات قبلی می‌توان بدان پی برد.» (توحیدفام، ۱۳۸۱، ۱۲۷-۱۲۸)

### گفتمان لاکلا و موف

یکی از روش‌های مهم در تحلیل پدیده‌های سیاسی روش لاکلا و موف است که با بسط نظری و مفهوم گفتمان روشی کاربردی در این زمینه است. «از نظر لاکلا و موف، هر عمل و پدیده‌ای برای معنادار شدن باید گفتمانی باشد. فعالیت‌ها و پدیده‌ها وقتی قابل فهم می‌شوند که در قالب گفتمانی خاص قرار گیرند و هیچ چیزی به‌خودی‌خود دارای هویت نیست، بلکه هویتش را از گفتمانی خاص قرار گرفته است کسب می‌کند.» (سلطانی، ۱۳۸۳، ۱۵۸) این نظریه، از قابلیت فوق‌العاده در تبیین پدیده‌های سیاسی و اجتماعی برخوردار است. این قابلیت، در سایه به‌کارگیری مفاهیمی چون «مفصل‌بندی» به دست آمده است. (تاجیک، ۱۳۸۳، ۴۶) به‌صورتی که با مفصل‌بندی عناصر مختلف یک پدیده، هویت‌های اولیه دگرگون شده و هویتی جدید شکل می‌گیرد. «در نظریه گفتمان لاکلا و موف، یک امر پدیده و یا یک هویت اجتماعی هیچ‌گاه پایان‌یافته و تمام‌شده نیست، زیرا طبق این

رویکرد بستِ معنا موقتی است و معنا هیچ‌وقت دائمی و ثابت نیست.» (میرزایی و ربانی خوراسگانی، ۱۳۹۳، ۲۵)

یکی از مفاهیم مهم در گفتمان لاکلا و موف، هویت است. هویت سوژه ناشی از تعارض میان دو نوع هویت است. نخست، هویت کمال‌یافته‌ای که فرد در افق‌های آرمانی‌اش که از ضمیر ناخودآگاه یا به تعبیر دیگر، از «فطرت» او نشئت می‌گیرد برای خود می‌سازد و دوم، هویتی که اجتماع به‌وسیلهٔ موقعیت‌های سوژگی برای او تعریف می‌نماید. بنابراین هویت، از تلاقی آرمان‌ها با واقعیت ناشی می‌شود. از این‌رو، سوژه همواره می‌کوشد با از میان بردن موانع و حاشیه‌رانی رقیبان، واقعیت بیرونی را به آرمان درونی نزدیک کند. انگیزهٔ سوژه‌های سیاسی برای روی کار آوردن گفتمان‌های جدید، از همین مسئله ناشی می‌شود. سوژه‌های سیاسی امید دارند که در گفتمان جدید، هویت خویش را به‌نحوی بازیابی کنند که به آرمان‌های درونی‌شان نزدیک‌تر باشد. هویت‌های گفتمانی و جمعی نیز به همین ترتیب، از تعارض میان هویت درونی و بیرونی (از تقابل معنایی درونی با غیرها و دشمنان بیرونی) شکل می‌گیرد. اسطوره در شکل‌گیری هویت گفتمان، همان نقشی را ایفا می‌کند که آرمان‌های ذهنی در شکل‌گیری هویت سوژه.» (کسرابی، و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸، ۱۴۸)

در نظریهٔ لاکلا و موف، هویت ثابت دائمی و از پیش تعیین شده نیست. هویت‌ها را گفتمان‌ها ایجاد می‌کنند و شکل‌گیری گفتمان مقدم بر شکل‌گیری هویت‌هاست. بنابراین هویت‌ها گفتمانی‌اند و به‌عبارت بهتر هویت‌ها موقعیت‌هایی هستند که در درون گفتمان‌ها به فرد یا گروه اعطا می‌شوند. هویت گفتمانی از طریق زنجیره هم‌ارزی که در آن نشانه‌های مختلف در تقابل با زنجیره‌هایی دیگر با هم مرتبط شده‌اند ایجاد می‌شود. هویت‌ها همچون نشانه‌های زبانی در تمایز با غیر شکل می‌گیرند و لذا ارتباطی و نسبی‌اند و هیچ‌گاه کاملاً تثبیت نمی‌شوند. به عبارت دیگر، معنای یک نشانه در درون یک گفتمان هیچ‌گاه تثبیت نمی‌شود و همواره احتمال رسوخ معنایی دیگر و گفتمانی دیگر وجود دارد، لذا هویت گفتمانی متزلزل و ناپایدار است. دلیل این تزلزل وجود منازعهٔ بی‌پایان گفتمانی و خصومت است. (حسینی‌زاده، ۱۳۸۳، ۱۹۲)

#### ۴. اهمیت گفتمان مقاومت از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)

یکی از مهم‌ترین مباحث در شناخت گفتمان مقاومت از دیدگاه مقام معظم رهبری، پیدا کردن دال‌های مرکزی و شناور این گفتمان و چگونگی مفصل‌بندی آن است. در کنار این، فهم «نظام

معنایی» این گفتمان. در این بخش از پژوهش، با بهره‌گیری از بیانات ایشان، سعی می‌شود تا این دال‌ها، مفصل‌بندی و نظام معنایی شناسایی و فهم شود.

یکی از نکات مهمی که در اینجا باید بدان اشاره شود، این است که مقام معظم رهبری در بیانات و شیوه حکومت اسلامی تأکید بسیار زیادی بر «گفتمان‌سازی» در عرصه‌های مختلف دارند، لیکن یکی از مهم‌ترین مواردی را که در پیش‌برد اهداف حکومت اسلامی تأثیرگذار می‌دانند، مقوله «استقامت» و «مقاومت» است، که باید به یک گفتمان در میان جامعه بدل گردد. گفتمانی که در آن «تسلیم نشدن در برابر دشمن» و بیان صریح مسائل دال مرکزی آن را تشکیل می‌دهد و انفعالی نیست. ایشان در این زمینه در دیدار اعضای مجلس خبرگان بیان می‌فرمایند: «بعضی‌ها هم به مجرد اینکه یک مشکلی برای کشور پیش می‌آید، فوراً شروع می‌کنند به ملامت کردن کسانی که استقامت کردند که: هان، دیدید، آدم وقتی این جور سر حرفش می‌ایستد، این مشکلات پیش می‌آید... این جوری نیست قضیه که اگر چنانچه ما تسلیم شدیم در مقابل دشمن، آن وقت مشکلات ما برداشته خواهد شد، برطرف خواهد شد؛ نخیر. من واقعاً باید تشکر کنم از مسئولین کشور که در مقابله با دشمن حرف صریح می‌زنند؛ عدم انفعال ملت ایران را و عدم انفعال انقلاب را به زبان صریح بیان می‌کنند؛ این خیلی لازم است. این را باید ما به صورت گفتمان دریاوریم؛ و این هم یکی از مسائل ما است.» (مقام معظم رهبری ۱۳۹۲/۱۲/۱۵)

پس در گفتمانی که از نظر مقام معظم رهبری مورد تعریف قرار می‌گیرد شکست معنایی ندارد و صبر و استقامت و مقاومت به عنوان دال مرکزی گفتمان رمز پیروزی به حساب می‌آیند. به اعتقاد ایشان «در واقع در نگاه این گفتمان قرآن به ما آموخته است که اگر شما صبر کنید، ایستادگی کنید، جای خودتان را تغییر ندهید، جهت خودتان را تغییر ندهید، شما پیروزید؛ این درس قرآن است. قرآن به ما می‌گوید اگر به این راه و به این هدف‌ها ایمان داشته باشید و در راه این ایمان حرکت کنید، بدون شک شما پیروز هستید؛ این درس قرآن است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۴/۰۴) در ادامه چنین دیدگاهی، ایشان بر این نظرند که «البته اگر ما ایستادگی مان را ادامه دهیم، این معارضه نهایت روشنی دارد؛ «و لیصرنَّ اللَّهُ من ینصره». خدای متعال به تحقیق و بدون تردید نصرت را برای کسانی قرار داده است که به طرف حق حرکت می‌کنند و دعوت می‌کنند؛ و ما این را تجربه کرده‌ایم. سی سال است که دشمنان علیه ملت ایران دارند تلاش می‌کنند، کار می‌کنند؛ اما ملت ایران به برکت ایستادگی خود، به برکت ایمان خود، روزبه‌روز قوی‌تر شده است؛ دشمن هم روزبه‌روز ضعیف‌تر

شده است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۹/۰۹/۰۴) بر این مبنا، «این همان منطبق مقاومتی است که امام خمینی (ره) پایه‌گذاری کرد در نظام جمهوری اسلامی، این بخش قرآنی وعده الهی است. خداوند متعال در آیات مکرر قرآن این وعده را داده است که اهل حق، طرفداران حق، پیروز نهایی‌اند؛ آیات فراوان قرآن بر این معنا دلالت می‌کند. ممکن است قربانی بدهند اما در نهایت شکست نمی‌خورند؛ آن‌ها پیروز هستند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۰۳/۱۴) و خود شخص حضرت امام (ره)، دارای این خصوصیت بودند که از نظر مقام معظم رهبری در هیئت یک مکتب این خصوصیت مقاومت حضرت امام (ره)، تجلی پیدا نمود که در سالگرد حضرت امام در سال ۱۳۹۸، می‌فرمایند «یک خصوصیت از خصوصیات امام هست که بنده امروز درباره آن بیشتر می‌خواهم صحبت کنم و آن، خصوصیت «مقاومت» است؛ مقاومت، ایستادگی. آن چیزی که امام را در هیئت یک مکتب، یک اندیشه، یک تفکر، یک راه، مطرح کرد برای زمان خود و در تاریخ، بیشتر این خصوصیت بود؛ خصوصیت ایستادگی، مقاومت، عدم تسلیم در مقابل مشکلات و موانع. در برابر طاغوت‌ها امام مقاومت خودش را به رخ همه دنیا کشید؛ چه طاغوت داخل در دوران مبارزات که خیلی‌ها خسته شدند، خیلی‌ها مشرف به ناامیدی شدند، اما امام محکم ایستاد، امام بدون ذره‌ای عقب‌نشینی در راه مبارزه ایستاد؛ که این مال دوران قبل از پیروزی انقلاب بود. و بعد از پیروزی انقلاب هم فشارها از نوع دیگر و به صورت همه‌جانبه‌تر در مقابل امام ظاهر شد، [اما] امام باز هم اصل مقاومت را، ایستادگی را از دست نهاد، مقاومت کرد. بنده وقتی به این خصوصیت امام نگاه می‌کنم و به آیات قرآن مراجعه می‌کنم، می‌بینم امام حقیقتاً بسیاری از آیات قرآن را با همین ایستادگی خود و مقاومت خود معنا کرد.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۰۳/۱۴) ارجاع دال ایستادگی، به اندیشه و عمل امام خمینی (ره)، پیوستگی معنایی عمیقی را در گفتمان مقاومت ایجاد می‌کند و آن را به مبانی اساسی جمهوری اسلامی ایران، «پیوند» می‌دهد.

حال باید دید این مقاومت در برابر چیست؟ چه خصوصیتی دارد؟ هدف از این مقاومت چیست؟ که می‌تواند ما را به سمت تمدن نوین اسلامی سوق دهد. مسئله مهم در اینجا، مفصل‌بندی دال استقامت با دال شناور «تمدن نوین اسلامی» است.

## ۵. دگر هویتی گفتمان مقاومت

هر گفتمانی، دارای یک «دگر» هویتی است. گفتمان مقاومت نیز از این موضوع مستثنی نیست.

از دیدگاه مقام معظم رهبری قطعاً این مقاومت برای اینکه معنا و مفهومی دقیق پیدا نماید، باید دارای دگر هویتی و در واقع یک دشمن باشد. پس این مقاومت قطعاً در مقابل دشمن است که می‌تواند به صورت داخلی و خارجی، نرم و یا حتی سخت صورت گیرد. لیکن در این پژوهش، اشاره به مقاومتی است که جنبه داخلی دارد و در واقع توجه به نشانه‌های گفتمان درون‌سرزمینی مقاومت می‌باشد. گفتمانی که «تکیه بر ساخت درونی ملت دارد احیای روح عزت، نه با تفاخر، نه با غرور، نه با به‌خودبستن، بلکه با استحکام ساخت درونی. آنچه که ما باید به آن توجه کنیم، این است که این یک کار مقطعی نیست؛ این یک کار مستمر است، یک کار ادامه‌دار است. ملت باید با عوامل رکود و ایستائی مقابله کند. عواملی وجود دارد که یک انسان پیش‌رو را، یک ملت پیش‌رو را متوقف می‌کند. بعضی از این عوامل در درون خود ماست؛ بعضی از این عوامل، تمهیدات دشمن است. اگر بخواهیم دچار رکود نشویم، دچار ذلت نشویم، دچار عقب‌گرد نشویم،... امام (ره)، با آن حرکت خود، ما را در جاده‌ای قرار داد که باید در این جاده پیش برویم. هرگونه توقف در این جاده، ما را به عقب‌گرد می‌رساند. ملتی که از حقیقت عزت برخوردار شده است و در جاده پیشرفت قرار گرفته است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۰۳/۱۴) مقاومتی که به گفته مقام معظم رهبری قدرت خود را از درون «ذات خود» به‌دست آورده است. (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۰۱/۰۱) «این دشمنی همواره از ابتدای انقلاب تاکنون با استکبار بوده که به انحاء مختلف در زمینه‌های سیاسی فرهنگی اجتماعی نظامی و اقتصادی نشان داده شده است پس این مقاومت در برابر دشمنی است که کار آن ایجاد اخلال در محاسبات است دشمنی که هرگاه با شما که مواجه می‌شود، نیت شما را که می‌داند، تصمیم شما را که می‌داند، در صدد برمی‌آید کاری کند تا محاسبات شما عوض بشود، دستگاه محاسباتی شما را دچار اختلال کند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۰۳/۱۴) مقاومت در برابر کارشکنی، در مقابل وسوسه، در مقابل اذیت کردن و جوسازی کردن و مانند اینها. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۰۴/۰۷) به اعتقاد مقام معظم رهبری، در رأس آن‌ها «آمریکا و رژیم صهیونیستی که باید با یک نه بزرگ به آنها جواب داد نه آمریکا، نه صهیونیسم، نه مجموعه مستکبران و زورگویان عالم، نه با وسائل سیاسی و اقتصادی، نه با تحریم و تهمت، نه با تحریک ایادی خود در داخل، نخواهند توانست اندکی این انقلاب را بلرزانند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۱۱/۱۹) در یک کلام باید گفت مقاومت در برابر سازش‌کاری با هر آنچه که انقلاب اسلامی ایران و اهداف آن را تهدید می‌کند چه در عرصه خارجی و چه در عرصه داخلی که در این نوشتار شکل‌گیری این گفتمان در مقابل عناصر تهدیدآمیز در حوزه داخل در موضوع

سیاست و فرهنگ می‌باشد و فضای تخاصم در گفتمان مقاومت در مقابل سازش‌کاری در خرده‌گفتمان‌های درونی گفتمان انقلاب اسلامی که با تغییر دولت‌ها صورت گرفته است، شکل می‌گیرد، اما این گفتمان دارای خصوصیتی است که در واقع هژمون این گفتمان بر دیگر خرده‌گفتمان‌ها را شکل داده و در واقع ضرورت شکل‌گیری گفتمان مقاومت را برای نیل به تمدن نوین اسلامی را به ذهن متبادر می‌سازد.

## ۶. خصوصیات مقاومت از دیدگاه مقام معظم رهبری

مقاومتی که قرار است به عنوان دال مرکزی گفتمان مقاومت از دیدگاه مقام معظم رهبری تعریف شود دارای خصوصیتی است که این گفتمان را می‌تواند در راستای نیل به پیروزی و رسیدن به تمدن نوین اسلامی همراهی نماید که می‌توان این خصوصیات را به صورت زیر برشمرد. این خصوصیات را می‌توان، دال‌های شناور گفتمان مقاومت، از دیدگاه مقام معظم رهبری دانست.

### مقاومت غیر انفعالی

شاید در ابتدای مواجهه با واژه مقاومت مفهومی انفعالی در ذهن متبادر شود، ولی در تعریف مقام معظم رهبری مقاومت یک امر تهاجمی است و حالت انفعالی ندارد. ایشان در صورت ایستادگی با الگو قرار دادن امیرالمؤمنین (ع) ایستادگی را آشتروار دانسته و بیان می‌دارند «امیرالمؤمنین (ع) یکی از القابش «کرار غیر فرار» است. پیغمبر اکرم این لقب را به امیرالمؤمنین داد. این مخصوص میدان نظامی نیست؛ در همه میدان‌های انسانی امیرالمؤمنین (ع) کرار غیر فرار بود؛ یعنی مهاجم، مقتدر، دارای فکر و بدون عقب‌گرد. مواضع محکم، ایستادگی بر مبانی مورد قبول و مورد اعتقاد، از موضع تدافعی خارج شدن و نسبت به کجی‌ها و زشتی‌ها و بدی‌ها و ظلم‌ها و بی‌عدالتی‌های دنیا در موضع تهاجمی قرار گرفتن؛ این همان صفت کرار غیر فرار امیرالمؤمنین است. شما اگر به زندگی امیرالمؤمنین (ع) نگاه کنید، می‌بینید از اول تا آخر، زندگی آن بزرگوار این‌گونه است. علاج ما هم در همین است. می‌خواهید زنده بمانید؟ می‌خواهید عزیز باشید؟ می‌خواهید در علم و عمل پیشرفته باشید؟ می‌خواهید جوانانتان سرفراز باشند؟ می‌خواهید فردایتان فردای روشنی باشد؟ باید استقامت داشته باشید. فعال، کرار، خستگی‌ناپذیر و دنبال‌کننده اهداف خود؛ آینده چنین ملتی روشن است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۴/۰۵/۲۸)

### مقاومت نوعی جهاد است

گفتمان مقاومت از دیدگاه مقام معظم رهبری جهاد تنها در عرصه نظامی نیست و عرصه‌های

سیاست، فرهنگ و اقتصاد هنر و... را در بر می‌گیرد. مقاومت در این عرصه‌ها در مقابل دشمن نوعی جهاد به حساب می‌آید. ایشان با تأکید بر آیات قرآن این مسئله را این‌گونه تفسیر می‌کنند. «امروز جنگ نظامی مطرح نیست؛ امروز برای کشور ما جنگ نظامی سنتی و متعارف احتمال بسیار ضعیفی است لکن جهاد باقی است؛ جهاد یک چیز دیگر است. جهاد فقط به معنای قتال نیست، فقط به معنای جنگ نظامی نیست؛ جهاد یک معنای بسیار وسیع‌تری دارد. در بین جهادها، جهادی هست که خدای متعال در قرآن آن را «جهاد کبیر» نام نهاده: وَ جِهْدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا کَبِیْرًا؛ در سوره مبارکه فرقان است: «به» یعنی به قرآن، «جهدْهُمْ به» یعنی به وسیله قرآن با آنها جهاد کن؛ جِهَادًا کَبِیْرًا. این آیه در مکه نازل شده. درست توجه کنند جوان‌های عزیز! در مکه جنگ نظامی مطرح نبود؛ پیغمبر و مسلمان‌ها مأمور به جنگ نظامی نبودند، کاری که آن‌ها می‌کردند کار دیگری بود؛ همان کار دیگر است که خدای متعال در این آیه شریفه می‌گوید: وَ جِهْدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا کَبِیْرًا. آن کار دیگر چیست؟ آن کار دیگر، ایستادگی و مقاومت و عدم تبعیت [است]. فَلَا تُطْعِ الْکَافِرِیْنَ وَ جِهْدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا کَبِیْرًا؛ از مشرکین اطاعت نکن. اطاعت نکردن از کفار همان چیزی است که خدای متعال به آن گفته جهاد کبیر. این تقسیم‌بندی غیر از تقسیم‌بندی جهاد اکبر و جهاد اصغر است: جهاد اکبر که از همه سخت‌تر است، جهاد با نفس است، همان چیزی است که هویت ما را، باطن ما را حفظ می‌کند؛ جهاد اصغر، مجاهدت با دشمن است، متها در بین جهاد اصغر یک جهاد هست که خدای متعال آن را «جهاد کبیر» نام نهاده که آن همین است. «جهاد کبیر» یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر؛ از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت؛ تبعیت نکن. تبعیت نکردن در کجا؟ در میدان‌های مختلف؛ تبعیت در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ، در میدان هنر. در میدان‌های مختلف از دشمن تبعیت نکن؛ این شد «جهاد کبیر». (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۳)

### مردمی بودن مقاومت

یکی از خصلت‌های مهم جمهوری اسلامی ایران، «مردمی بودن» آن است. از این رو، مقاومت در عرصه داخلی نیز خصلتی مردمی دارد. بر این مبنا، «مردم در واقع باید پشتوانه این مقاومت باشند تا بتوان نظام جمهوری اسلامی را با آن حفظ نمایند تکیه نظام جمهوری اسلامی به این مردم است» ایشان معتقدند «اگر توانستیم این مردم را از نظام جمهوری اسلامی جدا کنیم، قدرت مقاومت از نظام جمهوری اسلامی گرفته خواهد شد. این فکر طرف مقابل ماست.» چنین تفکری دو قسمت دارد یک

قسمتش که دشمن آن را درست فهمیده، این است که، «تکیه جمهوری اسلامی به این مردم است؛ پشتوانه نظام اسلامی، هیچ‌کس جز انبوه توده‌های عظیم ملت ایران نیست؛ حصار این کشور و این نظام، همین مردمند.» و «آنچه که غلط فهمیدند، این است که خیال کردند با فشار تحریم، با زورگویی در زمینه مسائل بین‌المللی و بازرگانی و تولید و غیره، خواهند توانست ملت ایران را به زانو در بیاورند و عاجز کنند. اگر فکر می‌کنند خواهند توانست این پشتوانه را از جمهوری اسلامی بگیرند، اینجا را اشتباه کرده‌اند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۱۱/۲۸)

با شاخصه‌های بالا، گفتمان مقاومت می‌تواند به مسیری امن برای رسیدن به اهداف انقلاب اسلامی بدل گردد. در واقع هدف عمده و اصلی از تبیین گفتمان مقاومت را می‌توان شکل‌گرفتن گفتمانی برای نیل به تمدن نوین اسلامی دانست. همان‌طور که مشخص است، در راه تکمیل چرخه حرکت به سمت تمدن اسلامی باید چرخه ذیل طی شود.



که در این زنجیره منظور از انقلاب اسلامی یعنی همان حرکت انقلابی و جنبش انقلابی که نظام مرتجع را، نظام قدیمی را، نظام وابسته و فاسد را سرنگون میکند و زمینه را برای ایجاد نظام جدید آماده می‌کند. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴)

برای مبناست که «نظام اسلامی، یعنی طرح مهندسی و شکل کلی اسلامی را در جایی پیاده کردن.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲) همچنین، «دولت اسلامی شامل همه کارگزاران نظام اسلامی است؛ نه فقط قوه مجریه؛ یعنی حکومت‌گران و خدمت‌گزاران عمومی. این‌ها باید جهت‌گیری‌ها و رفتار اجتماعی و رفتار فردی خود و رابطه‌شان با مردم را با معیارهای اسلامی تطبیق دهند تا بتوانند به آن اهداف برسند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۶/۰۸) و در تداوم آن «جامعه اسلامی یعنی جامعه‌ای که در آن، آرمان‌های اسلامی، اهداف اسلامی، آرزوهای بزرگی که اسلام برای بشر ترسیم کرده است، تحقق پیدا کند. جامعه عادل، برخوردار از عدالت، جامعه آزاد، جامعه‌ای که مردم در آن، در اداره کشور، در آینده خود، در پیشرفت خود دارای نقشند، دارای تأثیرند، جامعه‌ای دارای عزت ملی و استغنا ملی، جامعه‌ای برخوردار از رفاه و مبرای از فقر و گرسنگی، جامعه‌ای دارای پیشرفت‌های همه‌جانبه، پیشرفت علمی، پیشرفت اقتصادی، پیشرفت سیاسی، و بالاخره



جامعه‌ای بدون سکون، بدون رکود، بدون توقف و در حال پیش‌رویِ دائم،» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴) و نیز در ادامه آن «تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و از لحاظ مادی می‌تواند رشد کند و به غایبات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایبات خلق کرده است برسد.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۶/۱۴) لذا آنچه مهم است و همه ما باید در نظر داشته باشیم، ثبات در این راه است؛ ثبات در این راه. در دو جای قرآن «استقم» دارد. استقامت کردن یعنی ثبات ورزیدن در این راه و تحت تأثیر عوامل گوناگون قرار نگرفتن. راه، راه همواری نیست؛ راه خدا، راه تلاش در راه خدا، راه اقامه حق و عدل، راه رسیدن به تمدن اسلامی و نظام حقیقی اسلامی و جامعه اسلامی راه دشواری است؛ راهی است که پیغمبران در این راه با زحمت حرکت کردند و پیش رفتند. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۸/۱۸)

راهی که خداوند متعال و اسلام به ما می‌آموزد، این است: «فلذلک فادع و استقم كما امرت و لا تتبع اهلک». راهی را که شناختید، با دقت پیش بروید، قدمها را محکم و استوار بردارید و استقامت به خرج بدهید. اگر استقامت به خرج دادیم، آن وقت به اهداف عالی اسلامی خواهیم رسید؛... آن عدالت، آن مردم‌سالاری به معنای واقعی کلمه، آن کرامت انسانی، آن آزادی اسلامی، با پیشرفت ما، با قدمهای استوار ما، با خسته نشدن ما، با حفظ نور امید در دل‌های ما، به توفیق الهی به دست همین جوانان تحقق پیدا خواهد کرد. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۷/۲۷) لیکن در راه تحقق رسیدن به تمدن نوین اسلامی با گفتمان مقاومت شروطی نیز وجود دارد که با آن می‌توان به هدف اصلی دست یافت و مفصل‌بندی شدن دال‌های فرعی حول دال مرکزی مقاومت براساس شروط ذیل قابل شکل‌گیری می‌باشد تا بتوان از مقاومت به عنوان ضرورت شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی یاد نمود.

## ۷. حکومت‌سازی اسلامی، لازمه گفتمان مقاومت

یکی از موارد بسیار مهم، در فهم نظام معنایی گفتمان مقاومت، مسئله حکومت‌سازی برای شکل‌گیری و تداوم این گفتمان است. بنا بر نظر مقام معظم رهبری «اسلام بلاشک قلع‌و‌قمع‌کننده ظلم و استکبار است. يُظْهِرُهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ. یَقِيناً اسلام می‌تواند کفر را، جبهه مقابل را شکست بدهد؛ اما کدام اسلام قادر به این کار است؟ آن اسلامی می‌تواند کفر را و استکبار را و ظلم را قلع‌و‌قمع کند یا او را محدود کند یا از تجاوز و تعدی او جلوگیری کند که دارای نظام باشد، دارای دولت باشد، دارای نیروی نظامی باشد، دارای رسانه باشد، دارای سیاست باشد، دارای اقتصاد باشد،

ابزارهای فراوان در اختیار او باشد؛ اسلامی که توانسته نظام‌سازی کند و حکومت‌سازی کند، این اسلام می‌تواند مقاومت کند، و آلا یک شخص ولو مسلمان برجسته‌ای باشد، یا جریان اسلامی مثل جریان‌هایی که در دنیا هستند، اگر به سمت هدف حکومت پیش نروند، هیچ خطری برای استکبار ندارند؛ چون هیچ کاری از دست آن‌ها به این صورت بر نمی‌آید؛ نمی‌توانند قلع و قمع کنند کفر و ظلم و استکبار را. شما این اسلامی را که قادر بر مقابله است، قادر بر مقاومت است، قادر بر سینه سپر کردن در مقابل جبهه کفر است، این اسلام را به دست آورده‌اید، با زحمت هم به دست آورده‌اید، اما چه جوری می‌خواهید حفظش کنید؟ در مقابل دشمن، این را باید نگه داشت، این را باید حفظ کرد؛ این چیزی نیست که اگر ره‌ایش کنیم خودش بماند؛ دشمن حمله می‌کند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۰۳/۰۶)

از دیدگاه مقام معظم رهبری دولت مقاومت به معنای «تسلیم زورگویی نشدن، تسلیم زیاده‌طلبی نشدن، در موضع اقتدار ایستادن» است. «دولت مقاومت در موضع اقتدار قرار می‌گیرد. ببینید، دولت مقاومت نه اهل تجاوز است، نه اهل سلطه‌طلبی و دست‌اندازی به ملت‌ها و کشورها است، نه اهل فرو رفتن در لاک دفاعی و موضع انفعال است؛ هیچ‌کدام از این‌ها نیست.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۲/۰۲) از دیگر سو، به اعتقاد ایشان، «ضروری است وسایل مقاومت را دقیق بشناسیم. اگر چنانچه حقیقتاً این وسایل مقاومت را شناختیم، سمت‌وسوی کار دشمن را شناختیم، آن‌وقت در مقابل دشمن می‌توانیم برنامه‌ریزی کنیم، نقشه بکشیم، همین عوامل اقتدار را در خودمان به وجود بیاوریم؛ اگر نشناختیم، گاهی ممکن است به دشمن کمک هم بکنیم. بارها من عرض کرده‌ام، اگر در جبهه جنگ سرباز رزمنده خوابش ببرد، بعد از خواب بیدار بشود گیج و ویج، نمیداند چه کار می‌کند، توپ‌خانه را روشن کند، ممکن است به خودی ضربه بزند. شما اگر ندانی دشمن کدام طرف است، دوست کدام طرف است، توپ‌خانه را که روشن کردی، به جای اینکه به دشمن بخورد، به دوست می‌خورد؛ بصیرت که لازم است [برای] این است.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۱۰/۱۹)

### تبیین دقیق دلایل مقاومت برای مردم

یکی از مهم‌ترین مسائل در تبیین گفتمان مقاومت، این است که دلایل مقاومت برای مردم تبیین شود. برای همین «در راستای نیل به اهداف تمدن اسلامی و قرار دادن جامعه در مقاومت حداکثری در امور مختلف قطعاً فشارهای بسیار زیادی بر مردم واقع خواهد شد و در واقع این مردم هستند که در عرصه داخل در محور مقاومت قرار دارند که این موضوع باعث برخی سوءبرداشت‌ها خواهد شد

و با چالش‌های بزرگ مواجه خواهیم شد یکی از چالش‌ها این است که کسی تصور کند که ما اگر از مبانی اعتقادی خود، مبانی اعتقادی نظام جمهوری اسلامی دست برداریم، راه‌ها باز خواهد شد و دروازه‌های بسته گشوده خواهد شد که این خطای بسیار بزرگ و اساسی است. ... که تصور می‌کنند اگر از برخی از اصول خود و مبانی خود کوتاه بیایم، خیلی از درهای بسته به روی ما گشوده خواهد شد؛ در حالی که این جور نیست؛ این خطای بزرگی است و ما نتایج این خطا را در برخی از کشورهای دیگر، که نمی‌خواهم اسم بیاورم، در همین دوره چندساله اخیر مشاهده کردیم. راه پیشرفت، ایستادگی است؛ پافشاری بر مبانی است یکی از چالش‌ها هم این است که کسی تصور کند که مردم تحمل نمی‌کنند؛ نه، مردم مشکلات را تحمل کرده‌اند. اگر حقیقتاً برای مردم به‌درستی تبیین بشود، با صداقت لازم حقایق امور برای مردم بیان بشود، مردم ما مردم وفاداری‌اند؛ می‌ایستند، مقاومت می‌کنند.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۰۴/۰۲)

در واقع تأکید مقام معظم رهبری، بر داشتن صداقت در این گفتمان با مردم است تا مردم بهتر بتوانند این گفتمان را پذیرفته و مقاومت خود را حفظ نموده و بالا ببرند.

### نتیجه‌گیری

حرکت به‌سمت تمدن نوین اسلامی یکی از اهداف اصلی گفتمان انقلاب اسلامی ایران است که جمهوری اسلامی ایران در راه نیل به آن از هیچ تلاشی فروگذار نیست لذا برای رسیدن به این هدف عظیم ابتدا باید بتوان روحیه مقاومت در مقابل هر آنچه که مانع حرکت در این مسیر است را در میان جامعه اسلامی نهادینه نمود و آن را به صورت یک گفتمان درآورد. از این‌رو گفتمان مقاومت در فضای تخصصی با خرده‌گفتمان‌های شکل گرفته در جمهوری اسلامی ایران که هر کدام به نوعی دارای روحیه سازش‌کارانه بوده‌اند می‌تواند با به‌وجود آوردن فضایی کنش‌گر، جهادی، کم‌هزینه، مردمی و عزت‌آفرین، شتاب حرکت به‌سمت تمدن نوین اسلامی را سرعت بخشد و با مفصل‌بندی این ویژگی‌ها به عنوان دال‌های فرعی گفتمان مقاومت حول محور دال اصلی مقاومت فضای گفتمانی جدیدی را در جامعه به‌وجود آورد که با حکومت‌سازی و تشکیل دولت مقاومت با کمک مردم منجر به نتیجه رسیدن زنجیره تمدن نوین اسلامی می‌گردد. لذا می‌توان نتیجه گرفت شکل‌گیری گفتمان مقاومت در جامعه اسلامی به‌عنوان یک خرده‌گفتمان در ذیل گفتمان انقلاب اسلامی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای نیل به تمدن نوین اسلامی است.

## منابع

- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۹۱). نقد و ارزیابی تحلیل گفتمانی لاکلا و کاربرد آن در سیاست، سیاست، شماره ۲۴.
- اخوان، محمدجواد و هادی تاجیک (۱۳۹۹). بررسی مبانی نظری هسته‌های مقاومت اسلامی در گفتمان انقلاب اسلامی، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۵، تابستان.
- اسدی، حیدر (۱۳۹۶). نقش فرهنگ مقاومت در امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران، سیاست، سال چهارم، شماره شانزدهم.
- افتخاری، اصغر و محمد حکیمی (۱۳۹۹). مختصات الگوی مقاومت اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری دام‌زله، پژوهش‌های سیاست اسلامی، سال هشتم، شماره هجدهم.
- انصاری بارده، رضا و مهدی جاودانی مقدم (۱۴۰۰). مفهوم راهبرد مقاومت فعال در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، راهبرد، دوره ۳۰، شماره ۹۸.
- آسوده، رضا و حسین رفیع (۱۳۹۸). نقش انقلاب اسلامی ایران بر جنبش‌های اسلامی؛ با تأکید بر همگرایی جمهوری اسلامی ایران و حزب‌الله لبنان، پژوهش‌های راهبردی انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۷، پاییز.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۸). دولت و جامعه مدنی (گفتمان‌های جامعه‌شناسی سیاسی)، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۷۸/۱/۱
- بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی ۱۳۸۷/۱/۱
- بیانات در اجتماع مردم کنگاور ۱۳۹۰/۷/۲۷
- بیانات در ارتباط تصویری با همایش سراسری قوه قضائیه ۱۳۹۹/۴/۷
- بیانات در جمع ۱۱۰ هزار بسیجی در روز عید غدیر ۱۳۹۸/۹/۴
- بیانات در جمع هیئت‌های دانشجویی در روز اربعین حسینی ۱۳۹۶/۸/۱۸
- بیانات در خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۸۴/۵/۲۸
- بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (علیه‌السلام) ۱۳۹۶/۲/۲
- بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (علیه‌السلام) ۱۳۹۶/۲/۲۰
- بیانات در دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین علیه‌السلام ۱۳۹۵/۳/۳
- بیانات در دیدار اعضای شورای عالی «مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» با رهبر انقلاب ۱۳۹۵/۲/۶

- بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۲/۱۲/۱۵
- بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی ۱۳۹۱/۷/۲۳
- بیانات در دیدار دانشجویان کرمانشاه ۱۳۹۰/۷/۲۴
- بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۲/۶/۱۴
- بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۵/۳/۶
- بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت ۱۳۸۴/۶/۸
- بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در مسابقات بین‌المللی قرآن کریم ۱۳۹۱/۴/۴
- بیانات در دیدار فرمانده و پرسنل نیروی هوایی ارتش ۱۳۹۹/۱۱/۱۸
- بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۹/۹/۱۲
- بیانات در دیدار مردم آذربایجان شرقی ۱۳۹۱/۱۱/۲۸
- بیانات در دیدار مردم قم ۱۳۹۵/۱۰/۱۹
- بیانات در دیدار مسئولان نظام ۱۳۹۴/۴/۲
- بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت سی‌ویکمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) ۱۳۹۹/۳/۱۴
- بیانات در سخنرانی تلویزیونی در سالروز قیام ۱۹ دی ۱۳۹۹/۱۰/۱۹
- بیانات در مراسم بیست و سومین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) ۱۳۹۱/۳/۱۴
- بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام) ۱۳۹۹/۴/۹
- بیانات در مراسم سی‌امین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) ۱۳۹۸/۳/۱۴
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳). گفتمان، پادگفتمان و سیاست، تهران، مؤسسه توسعه علوم انسانی.
- توحیدفام، محمد (۱۳۸۱). رویکردهای تحول مفاهیم سیاسی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۵۷.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه دهخدا، جلد اول، تهران، دانشگاه تهران.
- زارعی، غفار (۱۳۹۸). بررسی نظری دکترین مقاومت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات سیاسی، سال دوازدهم، شماره ۴۵، پاییز.
- زمانی محبوب، حبیب (۱۳۹۵). بایسته‌های سیاسی تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خمینی، پژوهش‌های سیاست اسلامی، سال چهارم، شماره نهم.

سلطانی، علی اصغر (۱۳۸۳). تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش، علوم سیاسی، سال هفتم، شماره بیست و هشتم.

شفیعی، سمیه سادات (۱۳۹۳). سیری در رویکردهای نظری متأخر به مقاومت، فصلنامه علوم اجتماعی شماره ۶۴.

صالح اصفهانی، اصغر (۱۳۹۹). الگوی جبهه مقاومت از دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مطالعات دفاعی استراتژیک، سال هجدهم، شماره ۲۸.

صمدی میارکلائی، حمزه و حسین صمدی میارکلائی (۱۳۹۵). الگوی صدور انقلاب اسلامی در جهت دست‌یابی به تمدن نوین اسلامی، مطالعات انقلاب اسلامی شماره ۴۷.

فرجی، غلامحسین (۱۳۹۹). راهبرد مقاومت فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در اندیشه و عمل آیت‌الله خامنه‌ای، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال دهم، شماره دوم.

فیرحی، داود (۱۳۷۸). قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام، تهران، نشر نی.

قربانی، زین‌العابدین (۱۳۷۶). علل پیشرفت و انحطاط مسلمین، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

کاظمی، علی‌اصغر (۱۳۷۹). هفت ستون سیاست، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

کسرابی، محمدسالار و علی پوزش شیرازی (۱۳۸۸). نظریه گفتمان لاکلا و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی، سیاست، شماره ۱۱.

لکزایی، رضا (۱۳۹۹). گفتمان مقاومت در عرصه بین‌الملل در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر بیانیه گام دوم، پژوهش‌نامه علوم انسانی اسلامی، دوره ۷، شماره ۱۳، بهار و تابستان.

مطلبی، مسعود و دیگران (۱۳۹۷). گفتمان مقاومت در سپهر فکری و اندیشه‌ای مقام معظم رهبری، مطالعات منافع ملی، شماره ۱۱، بهار.

معین، محمد (۱۳۹۱). فرهنگ فارسی، جلد ۱، تهران، امیرکبیر.

معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۸۳). ایدئولوژی، گفتمان و تحلیل سیاسی، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفی، شماره ۱.

مک‌دانل، دایان (۱۳۸۰). درآمدی بر نظریه‌های گفتمان، ترجمه حسینعلی نوذری، تهران، انتشارات فرهنگ گفتمان.

مهدی‌پور، آسیه (۱۳۹۸). تبیین مدل مفهومی مقاومت در اندیشه آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای، دانش سیاسی، سال پانزدهم، شماره دوم (پیاپی ۳۰).

مهدی‌پور، آسیه (۱۳۹۹). بررسی ابعاد و پیامدهای راهبرد مقاومت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله)، جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۸، شماره ۲.  
میرزایی محمد و علی ربانی خوارسگانی (۱۳۹۳). ایدئولوژی، سوژه، هژمونی، و امر سیاسی در بستر نظریه گفتمان، غرب‌شناسی بنیادی، سال پنجم، شماره ۱.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی